

Світлана ГЛІКМАН,

Азовський морський інститут Національного університету
«Одеська морська академія», м. Одеса

МЕТОДОЛОГІЧНЕ ПІДГРУНТЯ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ЯКОСТЕЙ МАЙБУТНІХ СУДНОВОДІЇВ

У статті запропоновано методологічні підходи формування професійних якостей майбутніх судноводіїв за рівнями ієрархії методології науки. Визначено, що на філософському рівні методології засадничими положеннями є навчально-освітньо-виховні імперативи педагогічної антропології, фундаментальні категорії педагогічної герменевтики, базові поняття педагогічної акмеології, категоріальні конструкти педагогічної аксіології, ноологічний категоріально-структурний синтез педагогічної ноетики. Вимоги цих фундаментальних педагогічних теорій реалізуються через низку методологічних підходів: системного, синргетичного, особистісно орієнтованого, діяльнісного, компетентнісного, ресурсного, аксіологічного. Сукупність цих підходів визначає модель побудови взаємодії суб'єктів педагогічного процесу, здатних до самостійного цілепокладання, реалізації завдань в різних видах діяльності.

Ключові слова: педагогічний процес, методологія, методологічні підходи, формування, професійні якості, майбутні судноводії.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Цілісний педагогічний процес як єдність процесів навчання, виховання, розвитку й професійної підготовки покликаний формувати студента як громадянина, патріота, який володіє високим рівнем національної свідомості, гідності й гордості, має високорозвинуті морально-психічні та професійні якості, необхідні для самовідданого виконання професійного обов'язку [1]. У зв'язку з цим основними завданнями педагогічного процесу вищої школи є [1]: підготовка студентів до виконання завдань професійної діяльності в сучасних умовах; цілеспрямоване формування студента – громадянина, глибоко відданого своєму народові, який має високі моральні й громадянські якості; озброєння студентів такою системою професійних знань, навичок і вмінь, які забезпечили б ефективну практичну діяльність у певній галузі знань; забезпечення

цілеспрямованого розвитку духовних сил, інтелектуальних, фізичних і моральних якостей кожного студента.

Таким чином, виникає необхідність розробки методологічного підґрунтя сучасного педагогічного процесу зорієнтованого на формування професійних якостей майбутніх фахівців.

Аналіз актуальних досліджень та публікацій. У процесі дослідженнями звернулися до праць вчених з теорії професійної освіти (А. Алексюк, С. Батишев, І. Бех, М. Євтух, М. Жалдак, І. Зязюн, В. Галузінський, Р. Гуревич, Н. Ничкало, Н. Мойсеюк, С. Сисоєвої, В. Сластьонінта ін.), закономірностей формування професійних та особистісних якостей фахівця (К. Вадель, Б. Гершунський, Р. Гуревич, Е. Зеєр, І. Зимня, І. Зязюн, О. Леонтєв, А. Маркова, Н. Кузьміна, О. Ільченкота ін.), вищої професійної освіти фахівців морського транспорту (О. Безбах, О. Зорька, О. Мітракова, О. Міхеєв, С. Лопатюк, І. Склярєнко, І. Сокол, В. Федотов, В. Чернявський, М. Шермах та інші).

Нами визначено, що особливості створення інформаційного освітнього середовища підготовки майбутніх судноводіїв здійснюється за напрямками: вивчення державних питань щодо надійного соціального захисту українських моряків як складову фахової підготовки майбутніх судноводіїв (О. Міхеєв, С. Лопатюк); визначення методичних підходів щодо підготовки компетентних фахівців галузі водного транспорту (В. Федотов, О. Зорька); виявлення педагогічних умов застосування інноваційного підходу в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців водного транспорту (І. Склярєнко); впровадження засад компетентнісного підходу у вищу професійну освіту фахівців морського транспорту (С. Єгорова), ціннісні орієнтації в системі професійно важливих якостей особистості судноводія рибпромислового флоту (О. Мітракова); визначення педагогічних умов формування професійної компетентності судноводіїв у процесі вивчення фахових дисциплін (І. Сокол); компетентнісний підхід до формування соціокультурної особистості майбутнього судноводія (Н. Слюсаренко); формування професійно-значимих

ціннісних орієнтацій курсантів для роботи в екстремальних ситуаціях (Т. Четверикова); структура професійної підготовки майбутніх судноводіїв у вищих морських навчальних закладах у контексті проблем формування інформатичної культури (М. Шермах, О. Безбах) тощо.

Опрацювання спеціальної літератури, матеріалів досліджень показало, що формування професійних якостей майбутніх судноводіїв є актуальним напрямком дослідження та потребує визначення методологічного підґрунтя цього процесу.

Мета статті – визначити методологічні підходи формування професійних якостей майбутніх фахівців водного транспорту.

Викладення основного матеріалу дослідження. Методологія – наука про головні підходи, принципи побудови, форми і способи пізнання та зміни навколишнього світу [1; 2]. Загалом предмет методології педагогіки вищої школи визначають як процес пізнання навчально-виховного процесу, а також визначення принципів побудови, форм, методів і способів пізнання педагогічної діяльності [1]. Методологія вивчає типи і рівні педагогічних досліджень у їхніх взаємозв'язках, співвідношення якісних і кількісних характеристик під час опису процесу навчання й виховання, професійної, спеціальної, морально-психологічної і психологічної підготовки, а також розглядає питання прогнозування шляхів розвитку педагогіки [2]. Тому теоретико-методологічні положення педагогіки постають базою, головним підґрунтям у виборі моделі, алгоритму і технології фахової підготовки студентів та відповідно формування їх професійних якостей.

Найбільш загальною основою методології пізнання є філософія. Методологічні функції виконує вся система філософського знання. Г. Васянович зазначає, що сучасна філософія освіти охоплює три сфери фундаментальних досліджень: онтологію, епістемологію та аксіологію освіти [3]. Онтологія освіти методологічно в zasadничує такі фундаментальні педагогічні теорії, як педагогічна антропологія, педагогічна психологія, педагогічна етика і педагогічна естетика. Аксіологія освіти фундує педагогічну

аксіологію і педагогічну акмеологію. Своєю чергою, епістемологія освіти стає теоретико-методологічною основою педагогічної герменевтики, педагогічної когнітології та педагогічної ноетики. Аналіз цих фундаментальних педагогічних теорій дозволив визначити засадничі положення формування професійних якостей майбутніх судноводіїв, а саме:

1. Навчально-освітньо-виховні імперативи педагогічної антропології – освітній процес спрямовується на суб'єкт-суб'єктне формування у майбутніх судноводіїв духовності, самостійності, відповідальності, духовно-розумної принциповості та почуття власної гідності (зокрема національної), творчої активності, аналітичного та синтетичного мислення тощо.

2. Фундаментальні категорії педагогічної герменевтики – розуміння в його глибинно-ноологічному сенсі як цілісний спектр духовно-розумних, морально-духовних, духовно-естетичних, творчо-вольових і смислотворчих здатностей та якостей особистості.

3. Базові поняття педагогічної акмеології – зрілість, професійна діяльність, вершина майстерності, професіоналізм, а також закономірності та технології самоактуалізації та саморуху до вершин професійної зрілості й майстерності.

4. Категоріальні конструкти педагогічної аксіології – цінності, ціннісні орієнтації, ціннісне ставлення, ціннісна свідомість, ціннісна установка як сутнісних сил особистості, її інтелектуального, морального, творчого потенціалу, що виражається у здатності вільно орієнтуватися в складних соціальних і професійних ситуаціях, обирати, здійснювати інноваційні процеси.

5. Ноологічний категоріально-структурний синтез педагогічної ноетики – формувати професійне розуміння-уміння-мислення, спрямовувати студента на майбутню творчість-майстерність-діяльність, використовуючи ціннісно-сміслову орієнтацію і ціннісно-смісловий вибір.

Окреслені положення у філософському смислі дозволяють визначити низку методологічних підходів до формування професійних якостей майбутніх

судноводіїв та сприяють реалізації ідей гуманізації, демократизації процесу фахової підготовки фахівців морського транспорту.

Системний підхід. Елементи системи, зв'язки і відносини забезпечують існування, функціонування і розвиток системи. Це ті зв'язки, що синтезують нову якість, яка властива об'єкту як цілісному утворенню. Сутність об'єкта визначається своєрідністю його внутрішньої структури, яка характеризує стійкість утворення, що несе якісну визначеність системи, зберігає себе при всьому різноманітті конкретних варіантів її існування, тобто є інваріантом системи [4].

Освіта включає навчання, виховання і розвиток особистості, тобто діяльність, що має складну структуру та утворює систему. У кожному з цих головних компонентів освіти також можна виділити певні складові. Окрім того, їх взаємозв'язки по суті, характеризують складні педагогічні явища [5]. Провідними у вирішенні проблем вищої професійної освіти фахівців морського транспорту є розгляд досліджуваного феномену системи з опорою на положення теорії систем як методологічного вчення загальнонаукового рівня.

Застосування положень теорії систем щодо формування професійних якостей майбутніх судноводіїв реалізується нами в двох аспектах: перший аспект – структура професійних якостей майбутніх судноводіїв розглядається як сукупність функціонально пов'язаних елементів [6] та другий аспект – процес формування професійних якостей майбутніх судноводіїв у вищих морських навчальних закладах розглядається як підсистема професійної підготовки фахівців морської галузі.

Так, системний підхід уможлиблює розгляд процесу формування професійних якостей майбутніх судноводіїв як достатньо самостійної підсистеми, яка містить такі компоненти: ціннісно-мотиваційний, когнітивний, процесуально-діяльнісний, рефлексивний, контрольний-діагностичний, що відповідають основним елементам педагогічної системи (мета, завдання, зміст, форми, методи, засоби навчання, результат тощо), визначаючи при цьому її властивості та характеристики.

Синергетичний підхід. Синергетика – це міждисциплінарний напрям наукових досліджень, головним завданням якого є пізнання загальних закономірностей і принципів, що в zasadничують процеси самоорганізації в системах найрізноманітнішої природи. Під самоорганізацією в синергетиці розуміють виникнення макроскопічно впорядкованих просторово-часових структур у складних нелінійних системах, що знаходяться далеко від рівноважного стану, поблизу особливих критичних точок (точок біфуркації), в околі яких стан системи стає нестійким. Останнє означає, що в цих точках система під впливом найрізноманітніших діянь може різко, стрибкоподібно змінити свій стан. Цей перехід часто характеризують як виникнення порядку з хаосу. А тому в синергетиці переосмислюється концепція хаосу, вводиться поняття динамічного, детермінованого хаосу як деякої надскладної впорядкованості, що існує неявно, потенційно і має проявитися в тій чи іншій багатоманітності впорядкованих структур [3; 7; 8].

Синергетичний підхід, гуманістичний за своєю сутністю, набуває в вищій професійній освіті фахівців морського транспорту все більшого значення: створює умови до стимулювання самостійного розвитку особистості моряка, побудови індивідуальної освітньої траєкторії, розгортання світогляду до розуміння наукової картини світу, навчає самоорганізації внутрішнього світу, переорієнтації освітнього мислення.

З урахуванням викладених положень, основними вимогами синергетичного підходу до формування професійних якостей майбутніх судноводіїв є:

процес професійної підготовки майбутніх судноводіїв є відкритою системою, тобто складається з підсистем, між якими відбувається постійний обмін інформацією;

формування професійних якостей майбутніх судноводіїв є підсистемою нижчого порядку, яка обмінюється інформацією та взаємодіє з іншими підсистемами системи професійної підготовки;

учасники педагогічного процесу постають відкритими саморегулюючими, самодетермінованими системами, які прагнуть до розвитку суб'єктності.

Особистісно орієнтований підхід. Основні ідеї особистісно орієнтованої освіти передбачають орієнтацію в конструюванні й реалізації педагогічного процесу на особистість як ціль, суб'єкт, результат і головний критерій його ефективності. Цей підхід наполегливо вимагає визнання унікальності особистості, її інтелектуального й морального потенціалу, права на повагу. Водночас припускає опору в освіті на природний процес саморозвитку задатків і творчого потенціалу особистості, створення для цього відповідних умов [9; 10].

Діяльнісний підхід. Оскільки діяльність є основою, засобом і вирішальною умовою розвитку особистості, то цей факт зумовлює необхідність реалізації в педагогічному процесі тісно пов'язаного з особистісно орієнтованим діяльнісного підходу, який вимагає створення таких умов, щоб студент став суб'єктом пізнання, діяльності й спілкування. Виходячи з діяльнісної теорії, засвоєння знань і формування адекватної їм системи дій є єдиним взаємопов'язаним процесом. Знання завжди засвоюються через включення їх в ту чи іншу діяльність [11]. Вони або є об'єктом пізнавальної діяльності, або складають її орієнтаційну основу. Застосування знань для вирішення як практичних, так і теоретичних професійних завдань забезпечує усвідомлення оволодіння ними. Таким чином, діяльнісний підхід передбачає, що засвоєння професійних знань має відбуватися як процес їх застосування для вирішення теоретичних і практичних завдань, в якому знання є або об'єктом пізнавальної діяльності, або складають її орієнтовну основу.

Таким чином, основними положеннями особистісно орієнтованого та діяльнісного підходів до формування професійних якостей майбутніх судноводіїв є такими:

забезпечення розвитку особистості через організацію її діяльності;

єдність взаємозв'язку і взаємопереходу особистісної та предметної сторін діяльності;

підпорядкування освіти на кожному рівні розвитку особистості її інтересам і здібностям;

формування уявлення про навчально-пізнавальну діяльність як особистісно значущу [12].

Компетентнісний підхід. Компетентнісний підхід – це пріоритетна орієнтація на такі цілі-вектори освіти: здатність до навчання, самовизначення (самодетермінація), самоактуалізація, соціалізація, розвиток індивідуальності особистості. Компетентнісний підхід дозволяє формувати зміст освіти з урахуванням характеристик результату освітньої діяльності «на виході», де компетентність є запланованою метою. Компетентність – реально сформовані особистісні та професійні якості, тобто інтегральна характеристика тієї особистості, яка володіє всіма потрібними компетенціями [13; 14].

Ресурсний підхід. Підготовка фахівців морського транспорту спирається на положення ресурсного підходу в педагогіці, який визначає сукупність умов і засобів, необхідних для реалізації потенційних можливостей людини.

Ресурсами називають зовнішні (засоби й умови навчального середовища) і внутрішні (індивідуальні, особисті) можливості. Враховуючи те, що процес професійної підготовки здійснюється в освітньому середовищі навчального закладу і є пошуком та актуалізацією ресурсів для досягнення мети, звертають увагу на два важливих аспекти. По-перше, саме освітнє середовище є сукупністю об'єктивних ресурсів, що знаходяться поза особистістю та необхідні для оптимізації навчання. По-друге, велике значення мають індивідуальні особливості студента, які він сам визначає і використовує як засоби досягнення потрібних результатів навчання [5; 15].

Ресурсний підхід, таким чином, визначає вибір і використання індивідуальних і середовищних ресурсів як внутрішніх і зовнішніх можливостей майбутнього фахівця морської галузі.

Аксіологічний підхід. Цей підхід в освіті пов'язаний з її гуманізацією, орієнтованою на людину як найвищу цінність соціального буття та ставленням до неї як суб'єкта пізнання, спілкування, творчості [16].

Аксіологічний підхід визнає кожного учасника освітнього процесу активним суб'єктом діяльності, дозволяє вибудувати суб'єкт-суб'єктні відносини та створити сприятливий психологічний клімат у процесі навчання.

Навчаючись і реалізуючись як особистість в освітньому просторі, студент має відстоювати особисту точку зору, висловлювати власні думки, вступаючи в дискусію, діалог з одногрупниками і викладачами. У навчальному закладі студенти набувають навичок не лише професійного, а й соціального спілкування; засвоюють загальноприйняті норми та правила, що прийняті у професійному середовищі, тобто оволодівають ціннісними орієнтаціями майбутньої професії. Формування ціннісних орієнтацій студентів відбувається в процесі педагогічної взаємодії «викладач – студент» шляхом надання викладачем взірця вирішення різних ситуацій в аудиторному та в позааудиторному спілкуванні [17].

Висновки. Таким чином, ми відобразили сукупність методологічних підходів з урахуванням вимог, які, на наш погляд, уможливають вирішення проблеми формування професійних якостей майбутніх судноводіїв.

Визначені методологічні підходи дають змогу: розробити модель формування професійних якостей майбутніх судноводіїв, сформулювати організаційно-педагогічні умови її функціонування, визначити критерії, показники та рівні сформованості професійних якостей майбутніх судноводіїв.

Зазначимо, що всі рівні методології утворюють складну систему, у межах якої між науковими підходами існує певна ієрархічність. Філософський рівень постає як змістове підґрунтя процесу отримання нового знання, визначаючи методологічні підходи до процесу формування професійних якостей й перетворення педагогічної дійсності відповідно новому результату.

Перспективи подальшого розвитку полягають у створенні моделі формування професійних якостей майбутніх судноводіїв в умовах

використання індивідуальних і середовищних ресурсів як внутрішніх і зовнішніх можливостей майбутнього фахівця морського транспорту.

Список використаної літератури

1. Козяр М. М. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / М. М. Козяр, М. С. Коваль. – К. : Знання, 2013. – 327 с.
2. Самойленко П. И., Коржуев А. В. Высшее профессиональное образование: содержательный и методологический аспекты / П. И. Самойленко, А. В. Коржуев. – М. : Изд. «Янус-К», 2008. – 244 с.
3. Васянович Г., Онищенко В. Професійні якості майбутнього фахівця: науково-методологічні критерії визначення і класифікації. – [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://lib.iitta.gov.ua/6296/1/%D0%92%D0%B0%D1%81._%D0%9E%D0%BD%D0%B8%D1%89._%D0%A1%D1%82._3.pdf
4. Шамова Т. И. Управление образовательными системами : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. завед. / Т. И. Шамова, Т. М. Давыденко, Г. Н. Шибанова ; под ред. Т. И. Шамоной. – М. : Академия, 2002. – 384 с.
5. Марцева Л. А. Теоретичні та методичні основи професійної підготовки молодших спеціалістів радіотехнічного профілю : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Марцева Людмила Андріївна. – Львів, 2015. – 435 с.
6. Глікман С. Сутність та структура професійних якостей майбутніх судноводіїв / Світлана Глікман, Наталя Сосницька // Наукові записки. – Випуск 11. – Серія : Проблеми методики фізико-математичної та технологічної освіти. Частина 4. – Кропивницький : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2017. – С. 134–138.
7. Прісняков В. Ф. Синергетика / В. Ф. Прісняков // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; гол. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 811–812.
8. Кремень В. Педагогічна синергетика: понятійно-категоріальний синтез / В. Кремень // Теория и практика управления социальными системами. – № 3. – НТУ «ХПИ», 2013. – С. 3–19.
9. Пехота О. М. Особистісно орієнтоване навчання: підготовка вчителя : монографія / О. М. Пехота, А. М. Старева. – Миколаїв : Іліон, 2005. – 272 с.
10. Подмазин С. И. Личностно-ориентированное образование: социально-философское исследование / С. И. Подмазин. – Запорожье : Просвіта, 2000. – 250 с.
11. Беликов В. А. Образование. Деятельность. Личность : монографія [Електронний ресурс] / В. А. Беликов. – М. : Академия Естествознания, 2010. – 340 с. – Режим доступа: <http://www.rae.ru/monographs/76>.

12. Талызина Н. Ф. Теория поэтапного формирования умственных действий и проблема развития мышления / Н. Ф. Талызина // Советская педагогика. – 1967. – № 1. – С. 28–32.
13. Хуторской А. В. Современная дидактика / А. В. Хуторской. – СПб. : Питер, 2001. – 536с.
14. Скляренко І. Педагогічні умови застосування інноваційного підходу в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців водного транспорту / Інна Скляренко // Науковий вісник Львівської академії. Серія : Педагогічні науки : зб. наук. пр. / [редкол. : Т.С. Плачинда (голов. ред. Та ін.)]. – Кропивницький : КЛА НАУ, 2017. – Вип. 1. – С. 371–376.
15. Психология адаптации личности. Анализ. Теория. Практика / сост. А. А. Реан, А. Р. Кудашев, А. А. Баранов. – СПб. : Прайм-ЕВРО-ЗНАК, 2006.
16. Педагогіка : навч. посібник / В. М. Галузяк, М. І. Сметанський, В. І. Шахов. – 5-е вид. випр. та доп. – Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2012. – 400 с.
17. Алябьева Н. В. Аксиологический подход в профессиональном образовании студентов / Н. В. Алябьева, Т. Д. Барышева // Вектор науки ТГУ. – 2011 – № 4(7). – С. 29–32.

Рецензент – кандидат педагогічних наук, доцент Кривильова О. А.

Гликман С.   Методологические основы формирования профессиональных качеств будущих судоводителей

В статье предложены методологические подходы к формированию профессиональных качеств будущих судоводителей соответственно уровням иерархии методологии науки. Выявлено, что на философском уровне методологии основополагающими есть учебно-образовательно-воспитательные императивы педагогической антропологии, фундаментальные категории педагогической герменевтики, базовые понятия педагогической акмеологии, категориальные конструкты педагогической аксиологии, ноологический категориально-структурный синтез педагогической ноэтики. Требования этих фундаментальных педагогических теорий реализуется через ряд подходов: системного, синергетического, личностно ориентированного, деятельностного, компетентного, ресурсного, аксиологического. Совокупность этих подходов определяет модель построения взаимодействия субъектов педагогического процесса, способных к самостоятельной целевой установке, реализации задач в различных видах деятельности.

Ключевые слова: педагогический процесс, методология, методологические подходы, формирование, профессиональные качества, будущие судоводители.

Glikman S. Methodological Basis of Formation the Professional Qualities of Future Navigators

The author noted in the article that the methodology studies the types and levels of pedagogical researches in their relationship, the ratio of qualitative and quantitative characteristics when describing the process of training and education, professional, special, moral-psychological and psychological training and also considers the questions of forecasting the ways of development of pedagogy. That is why the theoretical and methodological provisions of pedagogy became the basis, the main background for choosing a model, algorithm and technology of student's professional training and, accordingly, the formation of their professional qualities.

According to this, the researcher proposed the methodological approaches of formation of professional qualities of future navigators due to hierarchy of the methodology of science. It is determined that at the philosophical level of the methodology the basic provisions are the educational and educative imperatives of pedagogical anthropology, the fundamental categories of pedagogical hermeneutics, the basic notions of pedagogical acmeology, the noological categorical-structural synthesis of pedagogical noetics. The requirements of these fundamental pedagogical theories are realized through a number of methodological approaches, such as: systemic, synergetic, personally oriented, activity, competence, resource, axiological.

The combination of these approaches defines the model of constructing the interaction of subjects of the pedagogical process, capable of independent goal-setting, realization of tasks in educational-cognitive activity. It promotes the realization of the ideas of humanization and democratization, the professional development and focused on formation of professional qualities of future navigators.

Key words: *the pedagogical process, methodology, methodological approaches, formation, professional qualities, future navigators.*